

İMÂM MÂTURÎDÎ'NİN ÂLEMİN ONTOLOJİK YAPISI HAKKINDA FİLOZOFLARI ELEŞTİRİSİ, TAHİR ULUÇ

Imam Maturidi's Criticism of Philosophers on Ontological Structure of the Universe

Halil İbrahim DELEN

Arş. Gör., Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı, Tekirdağ,
Türkiye

*Res. Assist., Namik Kemal University Faculty of Theology Department of Kalam, Tekirdag,
Turkey*

hidelen@nku.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0003-2803-0300>

i Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü / Article Type: Kitap Tanıtımı / Book Review

Geliş Tarihi / Received: 16.01.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 27.03.2020

Yayın Tarihi / Published: 30.06.2020

” Atıf / Cite as: Delen, Halil İbrahim. “İmâm Mâturîdî'nin Âlemin Ontolojik Yapısı Hakkında

Filozofları Eleştirisi, Tahir Uluç”. *Mütefekkir* 7/13 (2020), 313-318.

<https://doi.org/10.30523/mutefekkir.758078>.

© Telif / Copyright: Published by Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Aksaray University Faculty of Islamic Education, 68100, Aksaray, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

📄 İntihal / Plagiarism: Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

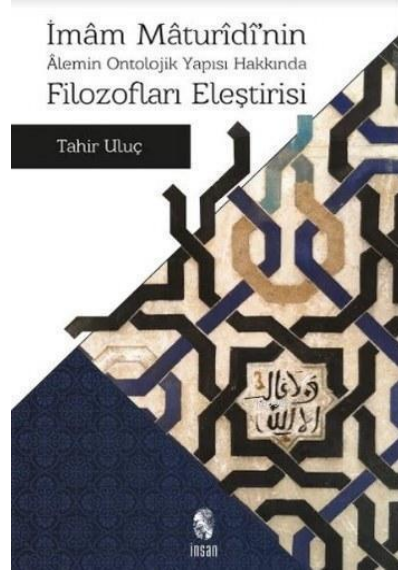
İMÂM MÂTURÎDÎ'NİN ÂLEMİN ONTOLOJİK YAPISI HAKKINDA FİLOZOFLARI ELEŞTİRİSİ, TAHİR ULUÇ*

İslam düşüncesinin üç saç ayağı olarak tabir edilen kelâm, felsefe, tasavvuf disiplinleri oluşum-gelişim-tahkik evrelerinde birbirleri ile sürekli etkileşim halinde olmuşlardır. Kabul veya red cihetinden gerçekleşen bu etkileşim zamanla bir literatür doğurmuş, disiplinlerin mesâil ve vesâillerinde önemli değişikliklere yol açmıştır. Bu karşılıklı tartışma ortamında kelimciler ile filozoflar arasındaki en temel konulardan biri de âlemin kıdemi meselesidir. Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *Tehâfütü'l-felâsife* eserinde filozofları tekfir ettiği konulardan bir tanesini de bu teşkil etmektedir. Bu mesele daha sonra gelişen tehâfüt literatüründe de uzunca tartışılmıştır. Kelâm-felsefe etkileşiminin

zirveye ulaştığı ve 'Felsefî Kelâm' dönemi olarak tarif edilen Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ve sonrası dönemde de kelimcilerin felsefeden farkını ortaya koymak için ileri sürdükleri temel meselelerden bir tanesi de âlemin kıdeminin geçersiz olduğu görüşüdür. Tabiri caizse âlemin hâdisliği veya âlemin kıdeminin reddi meselesi kelimcilerin fâriğ vasıflarındandır.

Tahir Uluç tarafından kaleme alınan "*İmâm Mâtürîdî'nin Âlemin Ontolojik Yapısı Hakkında Filozofları Eleştirisi*" başlıklı çalışmada -bu konuyu Gazzâlî'den yaklaşık iki asır önce inceleyen- İmâm Mâtürîdî'nin görüşleri merkeze alınmaktadır.

Önsöz, dört ana bölüm ve sonuç bölümlerinden oluşan eserin "Epistemolojik Temeller" adını taşıyan ilk bölümünde müellif, doğru bir inancın aklî temellerinin imkanını Mâtürîdî'nin görüşleri üzerinden açıklamaktadır. Mülkiyet hürriyeti ile inanç hürriyeti arasındaki farka dikkat çeken müellif, İmâm Mâtürîdî'nin hakikatin tekliğini aklî bir gereklilik, dini çoğulculuk denilen hakikatin çokluğunu aklî bir çelişki olarak kabul ettiğini beyan ederek bunu *Kitâbü't-Tevhîd*'ten yaptığı alıntılar ile açıklamaktadır. Yazar bu bölümde tartışmaya zemin oluşturacak -bölüm başlığından da anlaşılabilir- bilginin kaynakları: duyu, haber, nazar ve bunlara yönelik eleştiri ve cevaplara yer vermek-

* Uluç, Tahir. İmâm Mâtürîdî'nin Âlemin Ontolojik Yapısı Hakkında Filozofları Eleştirisi (İstanbul: İnsan Yayınları, 2017).

tedir. Mâtürîdî'nin bilgi bahisleri hakkındaki görüşlerinin aktarıldığı bu bölümde onun kişiden kişiye farklılık arz etmesi sebebiyle dogma ve ilhamı bilgi kaynağı olarak kabul etmemesi; duyu, akıl ve haberin geçerli bilgi kaynakları olduğu ve bunlarsız insan hayatının idame ettirilmesinin mümkün olmadığı vurgulanmaktadır.

“Âlemin Hâdisliği ve Muhdisin Gerekliği” başlığını taşıyan ikinci bölümde müellif öncelikli olarak filozofların kullandığı imkân delili ile kelamcılarının kullandığı hudûs delilini karşılaştırmaktadır. Aslında formel olarak temelde aynı mantığa sahip iki delil arasındaki temel farka değinen müellif, kelamcılarının hudûs delili noktasında ısrarcı olmalarının “ihtiyaç-muhtaçlık” üzerinden geliştiğini belirtmektedir. Kelamcılarının temel saiklerinden biri olan âlemi yokluktan var eden ve âlemin muhtaç olduğu bir yaratıcı tasavvuruna dikkat çekilmektedir. Âlemin kadîm olmasının onu var edene olan ihtiyacı ortadan kaldırması, bunun da teselsülen Tanrı'nın varlığı noktasında sıkıntı doğurması kelam alimlerinin endişe ettiği noktalardan bir tanesidir. Daha sonra İmâm Mâtürîdî'nin âlemin hâdis oluşuna ve bir muhdisinin varlığına dair getirdiği hissî, haberî ve aklî delilleri serdederek bunları tahlil etmeye çalışmaktadır.

Mâtürîdî hudûs deliline örnek olarak genelde Hz. Musa'nın asasının yılanı dönüşmesi gibi mucizeleri örnek göstermektedir. Ona göre kendisinde olmayan bir cevherin onda ortaya çıkması Allah'ın bunu onda yaratmış olmasından dolayıdır. O halde Allah buna kâdir ise, âlemi de bir asıl olmaksızın yoktan yaratmaya da kâdirdir. Âlemin hâdisliği ile ilgili Mâtürîdî tarafından getirilen hissî ve aklî deliller, zaruret ve ihtiyaç ile ilgilidir. Mâtürîdî'nin kadîmlik ile müstağnilik ve ihtiyaçsızlık, hâdislik ile de muhtaçlık arasında bir ayniyet kurduğunu belirten müellif, Mâtürîdî'nin kıdem ile istiğna arasındaki mülâzemet ilişkisini ispatlama noktasında kısır döngüye düştüğünün altını çizmektedir. Mâtürîdî'nin aklî bölümde tabiatı, âlemdeki bozulmaları, zıtlıkları ve sofistik delil olarak adlandırılan âlemin cüzlerden oluşmasına dayandığına dair delilleri kullandığı gözlemlenmektedir. Nazarî deliller içerisinde kullandığı önemli argümanlar arasında hareket delili zikredilmektedir. Müellif burada Mâtürîdî'nin kullandığı hareket delilinin Aristo ve Kindî'nin kullandığı hareket delilleri ile ilişkilendirilmesinin zor olacağını altını çizmektedir. Müellifin bu bölümde belirttiği noktalardan bir diğeri de Mâtürîdî'nin kıdem kavramını bekâ çerçevesinde anlamaya çalışmasıdır. Bunu problem olarak gören müellif, kıdem -Mâtürîdî'nin anlattığı şekilde yokluktan veya zamanın bir bölümünden başlayarak şu ana doğru akan bir süreç olmayıp; şimdiden başlayıp geçmişe doğru akan bir süreç olduğuna dikkat çekmektedir.

İkinci bölümde âlemin hâdisliğini inceledikten sonra müellif, âlemin muhdisine olan ihtiyacına geçmektedir. Burada dikkat çeken hususlardan bir

tanesi kötülük probleminin Mâtürîdî tarafından Tanrı'nın varlığının delili kabul edilmesidir. Âlem için herhangi bir sıfatı, hali veya vakti seçme yetkisi bulunmamaktadır. Eğer böyle bir durum söz konusu olsaydı, âlemdeki her varlık kendisi için en güzel hali ve en iyi sıfatı seçer, böylece âlemde kötülük diye bir şey de olmazdı. Müellif, teist inançların karşılaştığı en ciddi problem olan kötülük meselesinin Mâtürîdî tarafından bizatihi Tanrı'nın varlığının delili yapılmasını orijinal bir tavır olarak değerlendirmektedir.

İlk iki bölümde Mâtürîdî'nin epistemolojisini ve bu epistemolojiye dayanarak inşa ettiği âlemin sonradan var olduğu fikrini inceleyen müellif "Filozofların Tanrı ve Bilgi Tasavvuru" başlığını verdiği üçüncü bölümde kitabın asıl hedefi olan Mâtürîdî'nin filozofların Tanrı ve bilgi anlayışlarına dair açıklamalarını tahlil etmeye başlamaktadır. Mâtürîdî'nin âlemin kıdemini ileri süren herkesi "dehrî" olarak nitelendirdiğini belirten müellif, burada ateist dehriler ve teist dehriler ayırımına gitmektedir. Ateist dehrîlerin bilgi anlayışlarından dolayı; teist dehrîlerin ise Tanrı tasavvurlardan dolayı âlemin kıdemini benimsediğini söylemektedir. Müellif burada Mâtürîdî'nin filozoflar hakkındaki tartışmada taraf olmadığını, onları tahkir ve tekfir eden bir üslup kullanmadığının altını çizmektedir. Lakin bu ifade doğru gözükmemektedir. Tahkir etmediği ifadesi doğru olsa da Mâtürîdî'nin âlemin kıdemini savunanları tekfir ettiği bilinmektedir. Ayrıca müellifin kendisi de sudur nazariyesini incelediği bölümde, Mâtürîdî ile Gazzâlî'nin argüman ve filozoflar hakkında vardıkları dini hüküm noktasında aynı olduklarını ifade etmektedir.

"Filozofların Tanrı ve Bilgi Tasavvuru" başlığını taşıyan bu bölümün temel konusunu şâhidin gâibe delaleti oluşturmaktadır. Müellif burada öncelikli olarak "Kıyâsu'l-gâib ale's-şâhid", "Delâletü's-şâhid ale'l-gâib" veya "İstidlâlü's-şâhid bi'l-gâib" şeklinde kavramlaşan bu ifadedeki şâhid ve gâib kelimelerinin görünen-görünmeyen şeklinde yapılan çevirisini eleştirmektedir. Mâtürîdî'nin şâhidi zamansal, mekânsal ve boyutsal olarak algı alanı içinde olan varlıklar için, gâibi de zamansal, mekânsal ve boyutsal olarak algı alanımızın dışında olan varlıklara işaret etmek için kullandığını belirtmektedir. Buna göre şâhid duyu bilgisine sahip olunan şey, gâib de duyu bilgisine sahip olunmayan şey demektir. Müellif Mâtürîdî'nin 'Delâletü's-şâhid ale'l-gâib' ifadesi ile varlığın algılayabildiğimiz tarafından hareketle algılayamadığımız yönü hakkında bilgi sahibi olmayı hedeflediğini belirtmektedir. Mâtürîdî'nin kullandığı bu delilin mantıkî akıl yürütme türlerinden tümdengelim, tümevarım ve temsile benzemediğini daha çok burhân-ı limmîye benzediğini ifade etmektedir.

"Kıdem Nazariyeleri ve Eleştirileri" başlığını taşıyan eserin son ana bölümünde müellif, Mâtürîdî'nin âlemin kıdemini kabul edenlere yönelttiği eleştirilere yer vermektedir. Mâtürîdî'nin herhangi bir tasnife tabi tutmadan genel olarak âlemin kıdemini savunanları "dehrî" olarak isimlendirdiği kate-

gorisini müellif üç bölüme ayırmaktadır. Hem âlemi kadîm sayıp hem de yaratıcı fikrine yer vermeyenleri ateist dehrîler; hem âlemin kadîm olduğunu hem de hikmet sahibi bir yaratıcı fikrine sahip olanları teist dehrîler olarak tarif ederken bunlara ilave üçüncü bir grup olarak Aristo'nun ezeli madde düşüncesini savunanları zikretmektedir. Mâtürîdî'nin birinci grupta kümûnburûz(zuhur) nazariyesine yönelttiği eleştiriler göze çarpmakta ve bunun tüm varyantlarıyla varlığı açıklayamadığı belirtilmektedir. Teistik dehrîler bölümünde Mâtürîdî'nin böyle bir ayırım yapmadığını belirten müellif temelde hedefinin sudûr nazariyesini benimseyen Yeni Platoncu filozoflar olduğunu ifade etmektedir. Mâtürîdî'nin temel bakış açısına göre yaratmada irade ön plana çıkarken sudûrcu filozoflara göre Tanrı'nın cömertliğinin ön plana çıktığı müellif tarafından vurgulanmaktadır. Dolayısıyla Mâtürîdî'ye göre sudûr, Tanrı'nın cömertliği olarak değil iradesiz olması şeklinde anlaşılacağına dikkat çekilmektedir.

Mâtürîdî'nin eleştirdiği bu üç farklı grubun varlık tasavvurlarının temelinde yoktan varlığa gelişin reddedilmesi ve oluşun varlığa indirgenmesi olduğu müellif tarafından dikkat çekilen önemli noktalardandır. Yani onlara göre bir şey ancak var olan başka bir şeyden var olabilmektedir. Mâtürîdî'nin bu üç grupta sıklıkla kullandığı "Bir şey diğerinden çıkarsa birincisi tamamen yok olur ve ikincisi var olur. Dolayısıyla ikinci şeyin varlığa gelişi zuhûr değil hudûstur" argümanı göze çarpmaktadır. Âlemin hudûsunu inkâr edenlerin iki sebepten dolayı böyle yaptığını ifade eden Mâtürîdî, bu sebepleri taklit ve görülmeyenin reddedilmesi olarak beyan etmektedir. Mâtürîdî'nin bu açıklamasından âlemin kîdemi benimseyenlerin görüşlerinde epistemolojik nedenlerle birlikte psikolojik ve sosyolojik sebeplerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Müellif bu şekilde bir yorumu Mâtürîdî'den iki asır sonra Gazzâlî'nin de yaptığını belirtmektedir.

Sonuç bölümünde müellif, Mâtürîdî'nin filozofları ve teorilerini tam anlamıyla tanıma noktasında problemleri olduğunu beyan etmekle birlikte âlemin kadîm olmadığını ispat noktasındaki gayretini "göz alıcı entelektüel performans" olarak değerlendirmektedir.

Eser İmam Mâtürîdî'nin âlemin kîdemi noktasındaki filozoflara yönelttiği eleştirileri ile bunu yaparken kullandığı yöntem ve önermeleri tahlil etmeye çalışmaktadır. Mantikî formlara uygunluğunu değerlendirmekte, Mâtürîdî'nin kullanmış olduğu öncül ve kabullerden hareketle onun çıkarım sürecini anlamaya çalışmaktadır. Örnekler ile zenginleştirilmesi de meseleleri daha anlaşılır kılmaktadır. Ayrıca müellifin çalışma sahasının İslam Felsefesi olması, Mâtürîdî'nin eleştirdiği nazariyelerdeki avantaj ve dezavantajların kavranması noktasında önemli bir imkân sağlamaktadır. Kaldı ki müellif bu meyanda yer yer problemleri gördüğü noktalarda açıklamalar da yapmaktadır. Eseri değerli kılan yönlerden bir tanesi de yer yer Gazzâlî'nin filozoflara yönelttiği eleştiriler ile Mâtürîdî'nin eleştirilerinin kıyaslanmasıdır.

Çalışmada *Kitâbü't-Tevhîd*'ten yapılan alıntılarının çokluğu ve bunların yer yer Bekir Topaloğlu tercümesiyle kıyaslanması kitabın yazım amacının dışına çıkmaktadır. Kaldı ki müellifin bu yönde müstakil bir makalesi de bulunmaktadır.¹

Müellifin daha sonraki çalışmalarında Mâtürîdî'nin meâd, nefis ve vahiy hakkında filozofların benimsediği görüşlere dair değerlendirmeleri inceleyeceğine haber vermesi eseri daha da anlamlı kılmaktır. Zira Gazzâlî'den önce kelamcılar ile filozofların diyaloglarının bu şekilde tüm yönleriyle ve İmâm Mâtürîdî gibi bir alim üzerinden incelenmesinin önemli bir boşluğu dolduracağını ifade etmek gerekir.

Tahir Uluç'un bu çalışması, Mâtürîdî'nin filozofları anlaması ve görüşlerini yorumlaması üzerine Türkçe olarak yapılmış önemli bir çalışmadır. Çalışmada Mâtürîdî'nin eleştirdiği grup ve görüşler hakkındaki bilgiler derli toplu bir şekilde sunulmaktadır. Eser Mâtürîdîliğe, özellikle kelâm-felsefe ilişkisine ilgi duyanların ve bu alanlarda çalışma yapmak isteyen araştırmacıların yararlanabileceği önemli bir araştırmadır.

¹ Uluç, Tahir. "Kitâbü't-Tevhîd'in Tahkiki Neşri ve Açıklamalı Tercümesi'ne Dair Bazı Mülâhazalar". *Mütefekkir* 3/5 (2016), 9-52.